

УДК 159.942:37.015.3(477)

Комар Таїсія Василівна, доктор психологічних наук, професор, завідувачка кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету, м. Хмельницький, тел.: +380673802800, e-mail: komart@khmnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-8957-0971>

Подкоритова Лариса Олександрівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету, м. Хмельницький, тел.: (068)207-57-19, e-mail: larisa.podkoritova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2242-2576>

Руденок Алла Іванівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету, м. Хмельницький, тел.: +380965452260, rudenokal@khmnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-1197-0646>

ТРАВМОІНФОРМОВАНИЙ І ТРАВМОЧУТЛИВИЙ ПІДХІД В УКРАЇНСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ: АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Анотація. У статті представлено огляд українських наукових праць за темою «травмоінформований підхід» і «травмочутливий підхід». Виявлено, що у вітчизняному науковому просторі бракує праць за шуканими ключовими словами. Систематизовано та узагальнено матеріал за наявними напрацюваннями щодо досліджуваної теми. З'ясовано, що «травмоінформований» і «травмочутливий» вживаються переважно в контексті освіти, однак застосовуються також у психологічній гігієні та психологічному супроводі.

Здійснено порівняння травмоінформованого і травмочутливого підходів на основі ґрунтовної праці О. Столярик і Т. Семигіної. Визначено специфіку травмоінформованого і травмочутливого підходів та показано, що попри спільну мету, вони базуються на відмінних, проте взаємодоповнюючих теоретичних і методологічних засадах.

Здійснено семантичний розбір досліджуваних категорій: травмочутливість трактується як глибоке усвідомлення психологічної травми, що вимагає високого рівня емпатії та дбайливого ставлення до особистості, тоді як травмоінформованість фокусується на загальній обізнаності щодо природи травматичного досвіду та його наслідків. Обґрунтовано необхідність інтегрованого застосування обох підходів у сучасній психолого-педагогічній діяльності.

Окрему увагу приділено особливостям реалізації цих стратегій в українському освітньому середовищі. Визначено ключовий інструментарій, який пропонують вітчизняному контексту: формування безпечного простору з урахуванням індивідуальних потреб учасників освітнього процесу, заходи з психопросвіти та психогігієни, спеціальні тренінги, фаховий супровід і

консультації, використання мобільних технологій, арттерапії та спеціалізованого терапевтичного контенту.

Ключові слова: травмоінформований підхід, травмочутливий підхід, травма, освітній простір, освітнє середовище, освіта, психологічний супровід, психогігієна, учасники освітнього процесу, педагоги, здобувачі освіти, учні, тренінг, психоосвіта, супровід, мистецькі засоби, арттерапія.

Komar Taisiia Vasylivna, Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department of Psychology and Pedagogy of Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, tel.: +380673802800, e-mail: komart@khnmu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-8957-0971>

Podkorytova Larysa Oleksandrivna, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy of Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, tel.: (068)207-57-19, e-mail: larisa.podkoritova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2242-2576>

Rudenok Alla Ivanivna, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy of Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, tel.: +380965452260, rudenokal@khnmu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-1197-0646>

TRAUMA-INFORMED AND TRAUMA-SENSITIVE APPROACH IN THE UKRAINIAN EDUCATIONAL SPACE: ANALYSIS OF SCIENTIFIC WORKS

Abstract. The article presents a review of Ukrainian scientific works on the topic of “trauma-informed approach” and “trauma-sensitive approach”. It was found that there is a lack of works on the searched keywords in the domestic scientific space. The material was systematized and summarized according to the existing developments on the topic under study. It was found that “trauma-informed” and “trauma-sensitive” are used mainly in the context of education, but are also used in psychological hygiene and psychological support.

A comparison of trauma-informed and trauma-sensitive approaches was made based on the thorough work of O. Stolyaryk and T. Semigina. The specifics of the trauma-informed and trauma-sensitive approaches are determined and it is shown that, despite the common goal, they are based on different, but complementary theoretical and methodological principles.

A semantic analysis of the studied categories is carried out: trauma-sensitivity is interpreted as a deep awareness of psychological trauma, which requires a high level of empathy and a caring attitude towards the individual, while trauma-informedness focuses on general awareness of the nature of traumatic experience and its consequences. The need for an integrated application of both approaches in modern psychological and pedagogical activity is substantiated.

Special attention is paid to the features of the implementation of these strategies in the Ukrainian educational environment. The key tools offered to the

domestic context are identified: the formation of a safe space taking into account the individual needs of participants in the educational process, psychoeducation and psychohygiene activities, special trainings, professional support and consultations, the use of mobile technologies, art therapy and specialized therapeutic content.

Keywords: trauma-informed approach, trauma-sensitive approach, trauma, educational space, educational environment, education, psychological support, psychohygiene, participants in the educational process, teachers, education seekers, students, training, psychoeducation, support, art tools, art therapy.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасні виклики, зумовлені повномасштабною війною в Україні, спричинили значну травматизацію учасників освітнього процесу, що актуалізує необхідність впровадження травмоінформованого і травмочутливого підходів в освітнє середовище. Таким чином, постає нагальна практична потреба адаптувати українське освітнє середовище до роботи в умовах загальної психотравматизації. Разом із тим, попри перебування в травмівних умовах, починаючи з 2014 року (Майдан, АТО, повномасштабне вторгнення 2022 року), вітчизняних досліджень, що описували би та систематизували такий досвід, бракує. Важливо також теоретично та методично обґрунтувати травмоінформовані й травмочутливі психолого-педагогічні стратегії та методи з міжнародного та вітчизняного досвіду для їхньої інтеграції в український освітній простір. Відтак, огляд наявних публікацій за темою травмоінформованої і травмочутливої освіти є важливим кроком для формування доказової бази для подальших емпіричних розвідок і розробки дієвих програм психологічної просвіти та психосоціальної підтримки в закладах освіти.

Аналіз досліджень та публікацій. Пошук наукових праць у Google Academy за ключовими словами «травмоінформований», «травмочутливий», «травмоінформований» дав незначну кількість наукових праць українською мовою. При цьому дещо переважаються праці, де вживаються «травмочутливий», «травмоінформований» вживається трохи рідше. В цьому контексті цікавим є дослідження С. Вакуленко [1], яка представляє результати дослідження 2025 року серед фахівців із соціальної роботи та психологів м. Харкова та Харківської обл., яке виявило, що більшість респондентів не обізнані з терміном «травмоінформований підхід».

Водночас дуже ґрунтовною розвідкою, спрямованою на визначення та співставлення зазначених понять, є праця О. Столярик і Т. Семигіної [2; 3], що побудована переважно на іноземних наукових працях. Т. Головатенко [4], яка ретельно вивчає концепт «травма-інформований підхід», також базується на західних джерелах. У цілому, варто зазначити, що іншомовних джерел за зазначеними ключовими словами, суттєво більше.

Разом із тим, практичне впровадження травмочутливого підходу в український освітній простір знаходимо у працях О. Осової (досвід викладання іноземних мов у вищій школі з використанням цифрових

інструментів) [5; 6], А. Растригіної (досвід впровадження у підготовку майбутніх музично-педагогічних працівників) [7; 8], С. Фіялки та Т. Гончарук (аналізують травмачутливість текстів у підручниках для Нової української школи (НУШ) [9]. Важливим напрямком досліджень є розвиток готовності самих викладачів до роботи в кризових умовах, зокрема зі студентами-ветеранами (Л. Лимар, О. Хаустова) [10] та дітьми (С. Вакуленко) [1], впровадження ефективних тренінгових форм навчання (О. Пометун, Г. Серова) [11]. Н. Коваленко створила цілу серію статей, присвячених травмоінформованій педагогіці [12; 13; 14].

Особливе місце в сучасних публікаціях посідають праці про використання мистецьких і ресурсних практик у контексті травмочутливості й травмоінформованості, це зокрема праці О. Молчанової [15], А. Растригіної [7; 8]. І. Новосядла [16].

Попри наявність вище зазначених розвідок, існує потреба у систематизації та цілісному огляді публікацій для виявлення прогалин у впровадженні травмочутливого підходу в українське освітнє середовище.

Мета статті – представити результати огляду статей українських науковців за темою травмоінформованого і травмочутливого підходу в українській освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу. Доцільно розглянути зміст провідних понять цього дослідження: «травмоінформований підхід» і «травмочутливий підхід».

Визначення «травмоінформований» знаходимо в працях: Т. Головатенко [4], Н. Коваленко [12; 13; 14], Т. Семигіної, О. Столярик [2; 3]; «травмочутливий» – у працях Ю. Гундертайло [17], О. Гурової [18], О. Осової [5; 6], Т. Семигіної, О. Столярик [2; 3].

Розглянемо деякі визначення.

О. Гурова визначає травмачутливе навчання як таке, що «базується на усвідомленні педагогом впливу психотравмуючих подій на когнітивні та емоційні процеси учнів і передбачає адаптацію змісту, форм і методів навчання для забезпечення безпечного та підтримуючого освітнього середовища» [18, с. 66].

За О. Осовою, травмочутливий підхід має враховувати «емоційний стан студентів і їхні специфічні потреби, обумовлені травматичним досвідом» [5, с. 81] та «ґрунтується на розумінні впливу травматичного досвіду, який отримала людина в результаті переживання негативних подій, та застосування цих знань у різних сферах взаємодії» [5, с. 83].

Ю. Гундертайло, розглядаючи принципи підбору практик психогігієни для особистості в умовах війни визначає зокрема принцип чутливості, а в його межах – травмочутливий підхід – як підхід, що «ґрунтується на розумінні психологічних особливостей проживання травматичного досвіду людини, урахування умов, у яких вона перебуває, та бережного ставлення до життєвого світу особистості та його особливостей» [17, с. 44-45].

Таким чином, поняття «травмочутливий» розглядається і в контексті освіти, і в контексті психологічного супроводу.

Поруч із ним використовується поняття «травмоінформований».

Так, за Т. Головатенко, яка детально дослідила зміст цього поняття «травмоінформований підхід до навчання заснований на ідеї про те, що кожен учасник освітнього процесу має певний досвід травми» [4, с. 70], крім того освітній простір має бути «переосмислювати з урахуванням впливу травми на людей та розуміння шляхів її подолання на засадах поваги та визнання індивідуальних потреб учасників освітнього процесу» [4, с. 70].

Н. Коваленко, ґрунтовно розробляє наукові основи травмоінформованої педагогіки (ТП) визначає останню як таку, що передбачає врахування в процесах навчання і виховання наслідків травматичного досвіду дітей і вчителів та його подальше опрацювання [12; 13; 14].

О. Пометун і Г. Сєрова дещо доповнюють визначення травмоінформованої педагогіки за Н. Коваленко тим, що крім врахування впливу травматичних подій на учнів і вчителів, ТП допомагає педагогу створити умови для психологічної безпеки й емоційного благополуччя учнів та забезпечення їхньої академічної успішності [11, с. 121].

А. Растригіна, зазначає, що «травмоінформована допомога дозволяє школярам пережити кризу, а також отримати механізми емоційної саморегуляції та самовираження для відновлення психічного здоров'я» [7, с. 149].

Таким чином, поняття «травмоінформований» у науковій літературі вживається переважно в контексті освіти.

Попри деяку подібність понять, що розглядаються, вони мають певні відмінності, що зокрема доводять у своєму дослідженні О. Столярик і Т. Семигіна [2]. Ключові відмінності між цими поняттями, які визначають авторки ми наводимо у таблиці 1.

Таблиця 1 – Відмінності між травмоінформованим і травмоінформованим підходами, за О. Столярик і Т. Семигіною [2]

<i>Критерій порівняння</i>	<i>Травмочутливий підхід</i>	<i>Травмоінформований підхід</i>
Принципи, на які спирається підхід	фокус на безпеці; обізнаність і чутливість; співчуття, емпатія та підтримка вибору клієнта; неспецифічні втручання	комплексне розуміння травми; системна інтеграція; конкретні стратегії та практики; розширення можливостей і співпраця; запобігання повторній травматизації
Глибина знань	загально орієнтований (усвідомлення й визнання факту наявності травми)	спеціалізований (всебічне й глибоке розуміння природи та наслідків травми)

Особливості застосування	для створення безпечного й сприятливого середовища	для усунення наслідків травматизації
Інструментарій та втручання	є більш обережним: доцільно уникати певних дій втручань, аби запобігти завданню шкоди чи ретравмітазації	є більш активними: можуть вживатися певні дії, пов'язані з травмою

Наведені в таблиці принципи можна доповнити відомостями з праці О. Молчанової, яка досліджує і використовує у своїй практиці травмапедагогічний підхід. Науковиця визначає такі його методичні принципи: 1) безумовна повага до учасників; 2) обережність у взаємодії; 3) надійні й шанобливі стосунки (дотримання безпечної дистанції, терпіння, фрустраційна толерантність до розчарувань, безумовне прийняття); 4) прозорість і участь як інформування щодо взаємодії, її мети, форм, методів тощо; 5) концепція вагомої причини як розуміння причин поведінки людини; 6) забезпечення досвіду самоефективності учасників через сприяння їхньому зростанню; 7) ресурсорієнтованість як виявлення ресурсів особистості, на які вона може спертися в складних ситуаціях [15].

Зробимо також короткий *семантичний аналіз* обох досліджуваних понять. Спільною для обох слів є частина «травмо-» – похідна від грецького слова «τράυμα» (trauma) [5, с. 83], що перекладається як «рана, пошкодження».

Частина «-інформований» походить від латинського слова «informātiō» («уявлення, поняття, ознайомлення»), пов'язаного із дієсловом «informāre» – «надавати форми, формувати, навчати, зображувати». У свою чергу, корінь «forma» перекладається українською як «вигляд, образ» [19, с. 313].

Частина «-чутливий» за своєю етимологією означає «діставати чуттєвих вражень; усвідомлювати, розуміти, стежити; не спати, пильнувати», а також «звертати увагу, спостерігати, діставати чуттєві враження (дотикові, нюхові, слухові, зорові)». У контексті нашого дослідження найбільш відповідним значенням слова «чутливий» є «усвідомлювати, розуміти, стежити, звертати увагу, спостерігати» [20, с. 358-359].

Таким чином, дуже дослівно, «травмоінформований» – це «раноознайомлений», а «травмочутливий» – «раночутливий, раноуважний». Семантику досліджуваних понять важливо враховувати під час їх визначення: травмоінформований більше зосереджений на знанні, уявленні, понятті про травму, тобто умовно кажучи, є більш когнітивним, раціональним. У свою чергу, травмочутливий більше зосереджений на уважності, чутливості до травми іншої людини, тобто, є, умовно, більш емпатійно орієнтованим.

Грунтуючись на семантичному аналізі слів «травмочутливий» і «травмоінформований» та аналізі цих понять у вітчизняній науковій літературі, пропонуємо такі визначення:

Травмочутливий (гр. «τράυμα» («рана, пошкодження») + укр. «чутливий» («усвідомлювати, розуміти, стежити, звертати увагу, спостерігати») – це підхід, який полягає в усвідомленні, розумінні та уважності до душевних травм та їхній вплив на життя людини; ґрунтується і вимагає емпатійного, дбайливого ставлення до людини.

Травмоінформований (гр. «τράυμα» («рана, пошкодження») + лат. «informātiō» («уявлення, поняття, ознайомлення») – це підхід, який полягає в обізнаності щодо травми і її впливу на життя людини.

У психологічній і педагогічній практиці обидва підходи мають використовуватися одночасно як такі, що доповнюють одне одного.

Далі розглянемо досвід українських колег щодо особливостей упровадження травмочутливого і травмоінформованого підходів в освітньому просторі, зокрема рекомендовані методи та інструменти

За О. Осовою, травмочутливий підхід в освіті вимагає переосмислення навчального процесу з опорою на розуміння того, як перенесений психотравмівний досвід впливає на людину. У контексті викладання іноземних мов це зумовлює необхідність адаптації методик для створення безпечного та підтримувального середовища, яке мінімізує стрес і враховує індивідуальні потреби студентів [5].

Подібну думку висловлює дослідниця О. Гурова, яка підкреслює, що фундаментом травмочутливого підходу в освіті є формування такого простору, де кожен учасник освітнього процесу відчуває фізичну та емоційну захищеність. Йдеться не про повну ізоляцію від труднощів чи дискомфорту, а про створення атмосфери, яка запобігає повторній травматизації та надає інструменти для опанування стресу. Тільки за умови стабільного почуття безпеки когнітивні функції мозку здатні перемикатися з механізмів виживання на ефективне засвоєння нових знань. [18, с. 67-68]

Н. Коваленко вважає, що травмоінформований підхід необхідно поєднувати з психопросвітою, зниженням емоційної напруги, тривожності в першу чергу, самих учителів, й опрацювання їхнього травматичного досвіду за допомогою психотерапії [12]. При цьому як ефективний психотерапевтичний метод та основу травмоінформованої педагогіки науковиця пропонує позитивну транскультуральну психотерапію [14]

Вище наведена позиція добре доповнюється думкою Т. Головатенко, яка досліджуючи структуру травмоінформованого навчання, виокремлює кілька ключових компонентів: 1) глибоке розуміння природи травми та вміння вчасно розпізнавати її прояви в учасників освітнього процесу; 2) створення безпечного й прогнозованого середовища як на рівні всього закладу, так і в межах окремого заняття; 3) підвищення компетентності вчителів та учнів щодо методів психологічної підтримки й технік саморегуляції емоційного стану [4].

О. Пометун і Г. Серова більше зосереджуються на учнях і вважають, що для створення умов для психологічної безпеки й емоційного благополуччя вчителям ефективно проходити спеціальні тренінги. Зокрема дослідниці наводять власну розробку – «тренінг професійного розвитку, який поєднує

теоретичні основи з практичним застосуванням». Дані, отримані О. Пометун і Г. Серовою свідчать про те, що такі тренінги доцільно рекомендувати як частину підвищення кваліфікації вчителів [11, с. 123].

А. Растригіна, вивчаючи досвід впровадження у підготовку майбутніх музично-педагогічних працівників травмоінформованої допомоги через мистецтво зазначає, що остання має здійснюватися на основі системного поєднання національних і сучасних музичних традицій, що сприятиме не лише цілісній підготовці музиканта-педагога, а і його здатності сприяти подоланню посттравматичних стресових розладів у дітей [7, с. 151].

Згідно з Т. Титаренко [21, с. 368], інструментарій травмоі чутливого супроводу охоплює широкий спектр практик: 1) групова робота: взаємодія та взаємна підтримки учасників 2) самопомога; 3) супроводжувальні консультації спеціаліста; 4) цілеспрямовано організовані мобільні технології для точкового інформаційного чи корекційного впливу; 5) терапевтичний контент (література, кіно, відео, драматизація тощо).

Спираючись на досвід Ю. Гундертайло в сфері психогігієни, висловимо думку, що добирати методи роботи доцільно в тісній співпраці з учителями та учнями, при цьому враховувати умови, в яких вони перебувають, та бережно ставитися до кожної особистості та її особливостей [17, с. 44-45].

Узагальнюючи досвід колег-науковиць, можна визначити такі основні методи та інструменти травмоі чутливого й травмоінформованого підходів: 1) створення безпечного підтримувального середовища; 2) індивідуальний підхід до кожного учасника освітнього процесу; 3) психопросвіта всіх учасників освітнього процесу з питань травми, стресу, а також та самопомоги й саморегуляції; 4) дотримання психогігієни; 5) групова робота, зокрема спеціальні тренінги; супровід і консультації спеціально підготовленого фахівця; 6) арттерапія та мистецькі засоби; 7) спеціально дібрані терапевтичний контент і мобільні технології.

Висновки

Проведено теоретичний аналіз та систематизовано українські дослідження за темою травмоінформованого й травмоі чутливого підходу. Виявлено, що поняття «травмоінформований» й «травмоі чутливий» мають різне значення, а підходи, які вони позначають, базуються на дещо відмінних, хоча і взаємодоповнюючих принципах і методах роботи.

Здійснено семантичний аналіз понять «травмоі чутливий» і «травмоінформований» і уточнено, що травмоі чутливий – це підхід, який полягає в усвідомленні, розумінні та уважності до душевних травм та їхній вплив на життя людини, ґрунтується та вимагає емпатійного, дбайливого ставлення до людини; а травмоінформований – підхід, який полягає в обізнаності щодо травми і її впливу на життя людини. У психологічній і педагогічній практиці ці підходи мають використовуватися одночасно як взаємодоповнюючі.

Окреслено специфіку українського освітнього простору, який базується на травмоі чутливому й травмоінформованому підході. Зазначено методики, які

рекомендують використовувати в контексті травмочутливого й травмоорієнтованого підходу вітчизняні наковці: створення безпечного підтримувального середовища з одночасним дотриманням індивідуального підходу; психопросвіта і психогігієна; групова робота, зокрема спеціальні тренінги; професійні супровід і консультації; мистецькі й творчі засоби; спеціальний терапевтичний контент і мобільні технології.

Перспективи подальших досліджень убачаються в емпіричній перевірці визначених теоретичних положень, доборі та здійсненні діагностичного дослідження, а також опитування цільових груп щодо обізнаності про травму, а також травмоінформований і травмоінформований підходи, розробка відповідної психопросвітницької бази та інструментарію і їх апробація; дослідження впливу травмочутливого середовища на агентів супроводу» (вчителів, психологів) та розробка стратегій їхньої психогігієни.

Література

1. Вакулєнко С. М. Застосування травмоінформованого підходу в соціальной роботі з дітьми під час війни. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука*. 2025. № 1. С. 17-25. DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-3>
2. Столярик О. Ю., Семигіна Т. В. Орієнтовані на травму підходи: важливість у підготовці соціальних працівників та напрями розвитку. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2024. № 10. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13895828>
3. Семигіна Т. В., Столярик О. Ю. Соціальна робота в умовах травматизації населення внаслідок війни: практика та освіта. *Проблеми та перспективи економіки та менеджменту* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / Східноєвропейський центр наукових досліджень (Черкаси, 15 серпня 2024 р). Research Europe, 2024. С. 59-64 URL: <https://utei.uz.ua/wp-content/uploads/2025/04/20240815.pdf#page=59> (дата звернення: 26.02.2026)
4. Головатенко Т. Освітологічний вимір концепту “травмаінформоване навчання” у системі професійної підготовки вчителів початкових класів. *Перспективи та інновації науки*. № 8 (26), 2023. С. 65–77. DOI: [http://dx.doi.org/10.52058/2786-4952-2023-8\(26\)-65-77](http://dx.doi.org/10.52058/2786-4952-2023-8(26)-65-77)
5. Осова О. О. Травмочутливий підхід до викладання іноземної мови в умовах війни: досвід закладів вищої освіти України. *Науковий вісник Сіверщини*. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки 2025. № 1 (14). С. 78-95. DOI: 10.32755/sjeducation.2025.01.078 <https://sjeducation.pau.edu.ua/wp-content/uploads/2025/04/Osova-O.pdf>
6. Osova O. Traumasensibles handeln im deutschunterricht: unterstützung durch digitale tools. *Україна та німецькомовні країни: культурні, літературні та мовні контакти = Die Ukraine und die deutschsprachigen Länder in Kultur-, Literatur- und Sprachkontakt* : Матеріали XXXII Міжнар. наук.-практ. конф. Асоціації українських германістів (26–27 вересня 2025 р.). Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2025. С.147-149. URL:

https://eprints.cdu.edu.ua/7227/1/%D0%97-004%D0%BF_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%90%D0%A3%D0%93_21%28%D0%A2%D0%9A%29_276%20%D1%81%D1%82.pdf#page=147(дата звернення: 26.02.2026)

7. Растригіна А. Травмоінформована допомога через мистецтво: досвід впровадження у підготовку майбутніх музично-педагогічних працівників. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2025. № 32. С. 142–154. DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2025.32.347869>

8. Rastrygina A., Klepar M. Training future music art teachers to use ethnic-family traditions in overcoming war trauma in school youth. *Professional Art Education*. 2025. Vol. 6. P. 6-17 URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e09dd0c2-96ca-4a72-bb33-49c5148d06f2/content> (дата звернення: 26.02.2026)

9. Фіялка С. Б., Гончарук Т. Г. Травмачутливі тексти в підручниках з української мови та читання для НУШ: редакторський погляд. *Технологія і техніка друкарства*. 2023. № 1(79). С. 97–106. DOI: [https://doi.org/10.20535/2077-7264.1\(79\).2023.273618](https://doi.org/10.20535/2077-7264.1(79).2023.273618)

10. Лимар Л. В., Хаустова О. О. Травмоінформована медична освіта: структура готовності викладача до роботи зі студентами-ветеранами. *Медична освіта*. № 2. 2025 С. 23–30. DOI: <https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2025.2.15482>

11. Пометун О. І., Серова Г. В. Тренінг як ефективна форма підготовки вчителів до запровадження травмоінформованого підходу у навчанні дітей в умовах війни. *Орієнтири національної освіти в умовах сьогодення* : зб. матеріалів наук.-практ. конф. з міжнар. участю (16 травня 2025 р., м. Луцьк). Луцьк: Волинський ППО, 2025. С. 120-124. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746028/> (дата звернення: 26.02.2026)

12. Коваленко Н. Травмоінформована педагогіка: педагогіка зростання в умовах надзвичайних ситуацій. *Педагогічні науки теорія історія інноваційні технології*. 2025. DOI:10.24139/2312-5993/2025.02/547-558 https://www.researchgate.net/publication/395933748_Travmoinformovana_pedagogika_pedagogika_zrostanta_v_umovah_nadzvicajnih_situacij

13. Коваленко Н. Емпіричне ґрунтування / підґрунтя розробки змісту курсу «Травмоінформована педагогіка». *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2025. № 1 (141). С. 528–541. URL: <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/09/%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE-2.pdf> (дата звернення: 26.02.2026)

14. Коваленко Н. Концепції позитивної транскультуральної психотерапії як основа травмоінформованої педагогіки. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2025. № 3 (143). С. 463-474. URL: <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/09/%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf> (дата звернення: 26.02.2026)

15. Молчанова О. М. Травмапедагогіка і мистецтво: інструменти зцілення С. 588-594 URL: <https://docs.academia.vn.ua/bitstream/handle/123456789/2318/%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%9E.%D0%9C..pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 26.02.2026)
16. Новосядла І. Травмоінформовані музичні практики Найджела Осборна у професійній музично-педагогічній освіті України під час війни і поствоєнного стану. *Молодь і ринок*. № 4 (236) 2025. С. 106-111. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2025.329086>
17. Гундертайло Ю. Д. Принципи підбору практик психогігієни для особистості в умовах війни. *Виміри особистісних трансформацій: ресурси відновлення в умовах війни* : матеріали VI Всеукраїнського науково-практичного семінару 20 жовтня 2023 року ; голов. ред. М. С. Дворник. Київ: ІСПП НАПН України. С. 42-46 URL: <https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2024/01/vot-mVIs-20.10.2023.pdf#page=35> (дата звернення: 26.02.2026)
18. Гурова О. В. Психолого-педагогічні принципи розробки навчальних матеріалів для травмачутливого навчання в умовах війни. *Актуальні проблеми психології навчання в умовах війни* : збірник матеріалів наукових доповідей круглого столу, присвяченого пам'яті доктора психологічних наук, професора, академіка НАПН України Сергія Дмитровича Максименка (м. Київ, 9 жовтня 2025 року). Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2025. С. 65-75 URL: <https://surli.cc/pqwfut> (дата звернення: 26.02.2026)
19. Етимологічний словник української мови. У 7 томах. Т. 2. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1985. 573 с.
20. Етимологічний словник української мови. У 7 томах. Т. 6. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2012. 569 с.
21. Титаренко Т. М. Вектори та інструменти травмочутливого психологічного супроводу постраждалих від воєнних дій. *Збірник наукових статей ПЗВО «Київський міжнародний університет» й Інституту соціальної та політичної психології НАПН України*. Серія: «Психологічні науки: проблеми і здобутки». Випуск (1-2) 13-14. К. КиМУ, 2019. С. 356– 372. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Pnpz_2019_1-213-14.pdf#page=356 (дата звернення: 26.02.2026)

References

1. Vakulenko S. M. (2025). Zastosuvannia travmoinformovanoho pidkhodu v sotsialnii roboti z ditmy pid chas viiny [Application of trauma-informed approach in social work with children during war]. *Sotsialna robota ta psykholohiia: osvita i nauka – Social work and psychology: education and science*, 1, 17-25. DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-3> [in Ukrainian].
2. Stoliaryk O. Yu., Semyhina T. V. Oriientovani na travmu pidkhody: vazhlyvist u pidhotovtsi sotsialnykh pratsivnykiv ta napriamy rozvytku. [Trauma-oriented approaches: importance in the training of social workers and directions of

development]. Pedahohichna Akademiia: naukovi zapysky – Pedagogical Academy: scientific notes. 2024, 10. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13895828>

3. Semyhina T. V., Stoliaryk O. Yu. Sotsialna robota v umovakh travmatyzatsii naselennia vnaslidok viiny: praktyka ta osvita [Social work in conditions of traumatization of the population as a result of war: practice and education] *Problemy ta perspektyvy ekonomiky ta menedzhmentu : materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii / Skhidnoievropeyskyi tsentr naukovykh doslidzhen* (Cherkasy, 15 serpnia 2024 r). – *Problems and prospects of economics and management: materials of the International scientific and practical conference / Eastern European Center for Scientific Research* (Cherkasy, August 15, 2024). Research Europe, 2024, 59-64. Retrieved from: <https://utei.uz.ua/wp-content/uploads/2025/04/20240815.pdf#page=59>

4. Holovatenko T. Osvitlohichnyi vymir kontseptu “travma-informovane navchannia” u systemi profesiinoi pidhotovky vchyteliv pochatkovykh klasiv. [Educational dimension of the concept of “trauma-informed learning” in the system of professional training of primary school teachers]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Prospects and innovations of science*, 8 (26), 2023, 65–77. DOI: [http://dx.doi.org/10.52058/2786-4952-2023-8\(26\)-65-77](http://dx.doi.org/10.52058/2786-4952-2023-8(26)-65-77)

5. Osova O. O. Travmochutlyvyi pidkhid do vykladannia inozemnoi movy v umovakh viiny: dosvid zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy. [Trauma-sensitive approach to teaching a foreign language in wartime: experience of higher education institutions of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny. Serii: Osvita. Sotsialni ta povedinkovi nauky – Scientific Bulletin of the Severshchyna Region. Series: Education. Social and Behavioral Sciences*, 2025, 1 (14), 78-95. DOI: 10.32755/sjeducation.2025.01.078 <https://sjeducation.pau.edu.ua/wp-content/uploads/2025/04/Osova-O.pdf>

6. Osova O. (2025). Traumasensibles handeln im deutschunterricht: unterstützung durch digitale tools [Trauma-sensitive actions in German lessons: support through digital tools]. *Die Ukraine und die deutschsprachigen Länder in Kultur-, Literatur- und Sprachkontakt*, 147-149. Retrieved from: <https://eprints.cdu.edu.ua/7227/1/> [in German].

7. Rastryhina A. (2025). Travmoinformovana dopomoha cherez mystetstvo: dosvid vprovadzhennia u pidhotovku maibutnikh muzychno-pedahohichnykh pratsivnykiv [Trauma-informed assistance through art: experience of implementation in the training of future music and pedagogical workers]. *Estetyka i etyka pedahohichnoi dii – Aesthetics and ethics of pedagogical action*, 32, 142–154. DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2025.32.347869> [in Ukrainian].

8. Rastrygina A., Klepar M. (2025). Training future music art teachers to use ethnic-family traditions in overcoming war trauma in school youth. *Professional Art Education*, 6, 6-17. Retrieved from: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e09dd0c2-96ca-4a72-bb33-49c5148d06f2/content> [in English].

9. Fiialka S. B., Honcharuk T. H. (2023). Travmachutlyvi teksty v pidruchnykakh z ukrainskoi movy ta chytannia dlia NUSh: redaktorskyi pohliad [Trauma-sensitive texts in Ukrainian language and reading textbooks for New

Ukrainian School: an editorial perspective]. *Tekhnolohiia i tekhnika drukarstva – Technology and technique of typography*, 1(79), 97–106. DOI: [https://doi.org/10.20535/2077-7264.1\(79\).2023.273618](https://doi.org/10.20535/2077-7264.1(79).2023.273618) [in Ukrainian].

10. Lymar L. V., Khaustova O. O. (2025). Travmoinformovana medychna osvita: struktura hotovnosti vykladacha do roboty zi studentamy-veteranamy [Trauma-informed medical education: the structure of teacher readiness to work with veteran students]. *Medychna osvita – Medical education*, 2, 23–30. DOI: <https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2025.2.15482> [in Ukrainian].

11. Pometun O. I., Sierova H. V. (2025). Treninh yak efektyvna forma pidhotovky vchyteliv do zaprovadzhennia travmoinformovanoho pidkhodu u navchanni ditei v umovakh viiny [Training as an effective form of teacher preparation for the implementation of a trauma-informed approach in teaching children during war]. *Oriientyry natsionalnoi osvity v umovakh sohodennia – Landmarks of national education in today's conditions*, 120-124. Retrieved from: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746028/> [in Ukrainian].

12. Kovalenko N. (2025). Travmoinformovana pedahohika: pedahohika zrostannia v umovakh nadzvychnykh sytuatsii [Trauma-informed pedagogy: pedagogy of growth in emergency situations]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*. DOI: 10.24139/2312-5993/2025.02/547-558 [in Ukrainian].

13. Kovalenko N. (2025). Empyrychne obhruntuvannia / pidhruntia rozrobky zmistu kursu «Travmoinformovana pedahohika» [Empirical justification for the development of the "Trauma-informed pedagogy" course content]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 1(141), 528–541. Retrieved from: <https://pedscience.sspu.edu.ua/> [in Ukrainian].

14. Kovalenko N. (2025). Kontseptsii pozytyvnoi transkulturalnoi psykhoterapii yak osnova travmoinformovanoi pedahohiky [Concepts of positive transcultural psychotherapy as a basis for trauma-informed pedagogy]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 3(143), 463-474. Retrieved from: <https://pedscience.sspu.edu.ua/> [in Ukrainian].

15. Molchanova O. M. (2025). Travmapedahohika i mystetstvo: instrumenty ztsilennia [Trauma pedagogy and art: tools of healing]. *Academia.vn.ua*, 588-594. Retrieved from: <https://docs.academia.vn.ua/> (дата звернення: 26.02.2026) [in Ukrainian].

16. Novosiadla I. (2025). Travmoinformovani muzychni praktyky Naidzhela Osborna u profesiinii muzychno-pedahohichnii osviti Ukrainy pid chas viiny i postvoiennoho stanu [Nigel Osborne's trauma-informed music practices in professional music and pedagogical education of Ukraine during the war and post-war state]. *Molod i rynok – Youth and the market*, 4(236), 106-111. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2025.329086> [in Ukrainian].

17. Hundertailo Yu. D. (2023). Pryntsypy pidboru praktyk psykhohihiieny dlia osobystosti v umovakh viiny [Principles of selecting psychohygiene practices

for personality during war]. *Vymyry osobystisnykh transformatsii – Dimensions of personal transformations*, 42-46. Retrieved from: <https://ispp.org.ua/> [in Ukrainian].

18. Hurova O. V. (2025). Psykholoho-pedahohichni pryntsyipy rozrobky navchalnykh materialiv dlia travmachutlyvoho navchannia v umovakh viiny [Psychological and pedagogical principles of developing educational materials for trauma-sensitive learning during war]. *Aktualni problemy psykholohii navchannia v umovakh viiny – Actual problems of psychology of learning in war conditions*, 65-75. Retrieved from: <https://surli.cc/pqwfut> [in Ukrainian].

19. Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language]. (1985). Vol. 2. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

20. Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language]. (2012). Vol. 6. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

21. Tytarenko T. M. (2019). Vektory ta instrumenty travmachutlyvoho psykholohichnoho suprovodu postrazhdalykh vid voiennykh dii [Vectors and tools of trauma-sensitive psychological support for victims of war actions]. *Psykholohichni nauky: problemy i zdobutky – Psychological sciences: problems and achievements*, 13-14, 356–372. Retrieved from: <https://ispp.org.ua/> [in Ukrainian].